

AANTEKENING

NOGMAALS: DE MIDDELEEUWSE HARINGVISSERIJ

„Quoique cette pêche et l'art de saler le poisson (lees: l'art de caquer le hareng) ne paraissent point un objet important dans l'histoire du monde, c'est là cependant le fondement de la grandeur d'Amsterdam en particulier, et pour dire quelque chose de plus, ce qui a fait d'un pays autrefois méprisé une puissance riche et respectable”.

De geringe waardering voor onze voorouders in deze uitspraak van Voltaire ¹⁾ verwondert ons niet; zij stamt uit een tijd, toen de Franse cultuur zo zeer overheerste, dat wat daarbuiten lag, voor barbarisme gold. Voltaire en vele historici ²⁾ hebben echter de enorme invloed, die de haringnijverheid voor de Nederlanden heeft gehad, juist onderkend. Men denke niet alleen aan de directe bedrijfswinsten, maar ook aan hulpnijverheid, zoals nettenbreien, touwslaan, scheepsbouw, houtzagerij en vooral aan de opleiding tot het zeemansleven, dat een groot deel der bevolking ten deel werd.

Deze „grote haringvisserij” door Nederlanders in de Noordzee werd pas mogelijk door de uitvinding van het haringkaken.

Waar het juiste inzicht ontbreekt, heeft de fantasie ruim baan en men treft aangaande het kaken en de haringvangst in het algemeen tal van beweringen aan, die door auteurs lichtzinnig van elkander zijn overgenomen.

Het onderstaande is een poging om bij enkele dier overleveringen de grenslijn tussen Wahrheit und Dichtung aan te geven.

Daar is bij voorbeeld de fabel, dat de haring langs de kust van Holland en Zeeland het eerst werd gevonden en gevangen „in 1163 onder de regiering van Graaf Floris III”. Waarschijnlijk ontleent Semeyns ³⁾ dit aan Le Petit ⁴⁾, die in dl. I p. 184 zijner kroniek schrijft, dat men in de

¹⁾ Geciteerd door E. Deseille in „Etude sur les origines de la Pêche à Boulogne-sur-Mer, 932-1550, d'après les chartes, les comptes de deniers et autres documents officiels”, Mei 1874, p. 92.

²⁾ R. Fruin, „Tien Jaren uit de 80-jarige oorlog”, 8e, 1924, p. 203-205. A. M. Samuel, „The herring, its effect on the history of Britain”, 1918 p. 68. J. T. Jenkins, „The herring and the herring fisheries”, 1917, p. 11. C. L. Cutting, „Fish Saving”, 1955.

³⁾ Mr. Meynert Semeyns, „Een corte beschrijvinghe over de Harinck-Visserije in Hollandt”, 4e, bij Jan van Hilten te Amsterdam, 1640; de 3e druk moet bij Fl. Jansz Camerling te Enkhuizen zijn verschenen, 1e en 2e druk onbekend.

⁴⁾ Jean Francois le Petit, „La grande chronique ancienne et moderne de Hollande, Zélande, West-Frise ...”, Dordrecht 1601.

tijd van Floris III begon „à pescher le harenc en la Meuse et sur les costes de la mer de Hollande, Zelande et Frise.” Het jaar 1163 is daarbij niet genoemd en waar Le Petit zijn verhaal van daan haalt, is niet bekend. Wel heeft hij de inhoud van zijn werk in hoofdzaak overgenomen uit de zogenaamde Divisiekronek ¹⁾, maar blijkbaar heeft hij die passage over de haringvisserij erin geschoven.

Tal van schrijvers nemen het verhaal over, zo Brandt ²⁾, Anderson ³⁾ en Mitchell ⁴⁾; deze laatste verwijst naar „Kronikel van Holland”, maar op p. 135 noemt hij als bladzijde daaruit I 184, dus bedoelt hij de kronek van Le Petit. Gezien het gemak, waarmede zulke verhalen worden herhaald, kan het van nut zijn erop te wijzen, dat de haringvangst al heel lang vóór Floris III werd bedreven door Fransen, Vlamingen, Zeeuwen en Hollanders. „Aringus sale duratus” was een handelsartikel in de Romeinse tijd ⁵⁾; van Franse vangst bestaan gegevens uit de 10e eeuw.

Wellicht is er omstreeks 1163 iets geweest, waardoor de Hollandse haringvisserij werd gestimuleerd. Het is moeilijk enig verband te zien met de tol op de Bernisse bij Geervliet, die juist in die tijd werd ingesteld ⁶⁾. Of zou de tol aanvoer van haring van elders hebben afgeremd en eigen visserij hebben aangemoedigd?

Van meer belang is het na te gaan, waarop de aanspraak van Hoorn berust het eerste „grote net”, dus de vleet ⁷⁾, te hebben vervaardigd. Vele schrijvers, waaronder Beaujon ⁸⁾, aanvaarden die aanspraak zonder critiek, op gezag van Velius ⁹⁾. Hoe komt deze ertoe te beweren, dat de haringbuizen en het grote net in 1416 voor het eerst werden vervaardigd en dat men te voren voor de haringvangst „niet dan kleyne scheepkens gebruyckte, die men slabberts noemde”? Hij beroept zich alleen op een gedicht van Constantijn Huygens ¹⁰⁾, maar men moet het Huyghens niet euvel duiden, dat de 24 gedichtjes, waarmede hij omstreeks 1624 de lof van diverse steden zong, niet alle historisch verantwoord zijn. Wel had men van Velius beter inzicht verwacht: dat men omstreeks 1400 van

¹⁾ Cronycke van Hollant, Zeelant ende van Vrieslant. (volgens Fruin samengesteld door Cornelius Aurelius, geb. ca. 1460, overleden na 1523) De eerste uitgave loopt tot 1517, de 3e is van 1595 met een appendix van 1597.

²⁾ G. Brandt, „Historie der vermaarde Zee- en Koopstadt Enkhuisen”, 2e, Hoorn 1747, p. 21 e.v., vermeerderd door S. Centen.

³⁾ A. Anderson, „An Historical and chronological Deduction of the origin of Commerce . . .”, revised ed. 1787, p. 160.

⁴⁾ J. M. Mitchell, „The Herring”, 1864, (in U.B. Edinburgh), p. 135.

⁵⁾ E. Dardel, „La Pêche harenguière en France”, 1941, p. 25-28.

⁶⁾ De Bernisse was een breed water tussen Voorne en Putten, de verbinding tussen Haringvliet en de Maas, en in de 12e eeuw in de route van N. Duitsland door Sticht Utrecht naar Vlaanderen (E. Ketner, Handel en Scheepv.)

⁷⁾ De vleet bestaat uit een groot aantal vertikaal gehouden netten aan een gemeenschappelijke kabel, die in het Frans „halin” heet (dus naar het Ned. „Haal in!”). De haring die ertegen zwemt, geraakt met de kieuwen in de mazen gevangen.

⁸⁾ Mr. A. Beaujon, „Overzicht der gesch. v. d. Ned. zeevischerijen”, 1885, p. 6.

⁹⁾ D. Velius, „Chroniick van Hoorn . . . tot op den Jare 1630”, 3e, 1648. De 4e druk met aant. van S. Centen en op naam Th. Velius verscheen 1740.

¹⁰⁾ J. A. Worp, „De Gedichten van Constantijn Huygens”, 1893, Korenbloemen.

Hoorn uit met slabberts, dus op de Zuiderzee in zoetwater ¹⁾, haring ving is niet aan te nemen. Hoorn en Enkhuizen hadden te voren, in de 14e eeuw, nog slechts havens van lokaal belang ²⁾ en begonnen dus in de 15e eeuw pas met grotere aspiraties; wellicht aangemoedigd door veranderingen in de toestand in de Zuiderzee waagde men de stap met grote schepen uit te gaan om deel te nemen aan de Noordzee-haringvangst. Overigens gebruikte men ook elders niet slechts slabberts voor de haringvangst. Zoals Degryse ³⁾ terecht vermeldt, werd door Vlamingen in het begin der 14e eeuw in de Noordzee reeds met de vleet gevist ⁴⁾. Daartoe waren grotere schepen nodig dan de slabbert, een „parvis naviculus” dat blijkens een arbitrale uitspraak der Schepenen van Nieuwpoort ⁵⁾ uit het jaar 1247 wel voor proefvaarten werd gebruikt door gezellen van een vissersvennootschap, welke over een „magna navis” beschikte. Een slabbert zal roeispanten hebben gehad, zoals voor de visserij aan de Franse kust in de 12e eeuw gebruikelijk (Dardel l.c. p. 42). Van de Putte ⁶⁾ wil de naam afleiden van slabberen in de zin van likken, omdat die lichte boten „semblaient lécher la surface de la mer”. Zou het niet eerder zijn te zoeken in het kabbelend geluid, vooral als de roeispanten werden gebruikt?

Alvorens terug te komen op de uitvinding van het haringkaken, is het wenselijk een kort overzicht te geven over het visserijbedrijf uit die tijd.

De meest primitieve methode, nl. die der kustvisserij, gaf het smakelijkste produkt: de verse haring. Deze moest echter spoedig worden opgegeten of anders gerookt. Voor vervoer naar het binnenland was de verse haring dus niet geschikt. De „verschers” moesten zorgen, dat zij die door hen aangevoerde haring zo enigszins mogelijk nog dezelfde dag lieten afmijnen (als hareng d'une nuit). Zij zetten hun schepen op het strand en bij laag water lagen deze daar „verebbet”. Ook de schepen der korvers zullen veelal op het strand zijn gezet, want, zoals Dardel zegt, waren de meeste ports geen eigenlijke havens, doch „échouages”. Dat de versers dagelijks bij gunstig getij uit- en binnen moesten komen, zal ertoe hebben geleid de verse haring ook wel „tjeharing” te noemen.

Minder haast hadden de „corvers”. Dezen legden hun vangst op zee reeds in manden (korven) met wat zout tussen de lagen en bovenop. Dit maakte het hun mogelijk visgebieden te bezoeken, die verder verwij-

¹⁾ Nog omstreeks 1400 verging een schip in zoet water ter plaatse, waar zich nu de N.O. Polder bevindt. (G. D. v. d. Heyde, Archeologie v. h. Zuiderzeegebied, 1957) en pas in de 17e eeuw werd de verzilting van betekenis.

²⁾ Jhr. P. J. van Winter, in „De Zuiderzee”, 1932.

³⁾ R. Degryse, in Hand. Soc. d'Emulation Brugge, 1939, p. 189.

⁴⁾ Het blijkt uit de akten over Engelse zeeroof: Rijksarch. Gent (Fonds Genoïes nrs. 1371), waar sprake is van schepen met 40, 45 of 55 netten in de jaren 1314, 1317 en 1318, waarbij ook de repen (kabels) zijn vermeld. Ook de warreep van haringnetten, die in 1343-44 te Wijk aan het strand was aangespoeld, zal van een vleet afkomstig zijn (zie R.A. te 's-Gravenhage, Grafelijkheidskamer van Holland III 1 nr 794).

⁵⁾ L. Gilliodts van Severen, „Contumes de la Ville et du Port de Nieuport 1901, p. 158.

⁶⁾ F. van Putte, in Annales Soc. d'Em. pour l'Etude ... de la Flandre III, 2e série (1845).

derd waren. Zij visten met grotere vaartuigen, zoals het bovengenoemde „magna navis”; bij Den Briel kon het voorkomen, dat zij met dat grotere schip niet „over den gront” (de zandbank) konden komen, in welk geval hun tegen zekere boete werd toegestaan „buten” te verkopen ¹⁾. Het was meer een grootbedrijf dan dat der versers, maar ook de korver moest al zijn haring achtereen verkopen, terwijl degeen, die tonharing aan boord had, de helft mocht achterhouden, dus elders aan de man mocht brengen. Zoals ook bij de versers, gold de regel, dat de kopers bij aankomst van een schip aan boord kwamen, waar dan de vangst werd gemijnd. Terwijl men de versers contant moest betalen, was men bij aankoop van korfharing gebonden aan een betalingstermijn van 8 dagen. Behalve tellers („telre”), die de hoeveelheid geleverde haring controleerden, waren er ook brekers, die de manden wat mochten openbreken, voor zover de koper nodig achtte om de kwaliteit te keuren. Verder waren er „toghers”, die de vangst uit het ruim haalden, en „hakkers”, wellicht zij, die de manden vis van boord lieten zakken. De Baljuw, de Schout en hun knechten konden aan boord komen, maar anderen, die zonder toestemming van de stuurman kwamen, moesten het schip op diens verlangen verlaten, anders mocht de stuurman „diens oppersten roc nemen”. Teller, breker en haker kregen hun loon in zeker aantal haringen volgens een in de keure vermeld tarief; indien een van hen meer nam, dan hem toekwam, moest hij een bedevaart ondernemen naar „Ewouts” in de Ardennen (elders staat: „Elzatene”).

Waar kwam de haring vandaan, die ter korfmarkt werd aangevoerd? Uit de Noordzee voor aanvoer in Den Briel, want daar was aanvoer van elders gevangen korfharing verboden. Voor het bedrijf der Vlamingen is hier de voornoemde acte van 1247 (Nieuwpoort) van belang, waaruit blijkt, dat zij, althans sommigen, „nordover” zeilden. Van hetgeen zij in augustus of later, doch vóór St. Michael (29 sept.) vingen, behoefden zij niets af te staan (dus geen dime), wel voor de latere vangst.

Het is opmerkelijk, dat hier sprake is van vangst vóór 29 september. Wij mogen wel aannemen, dat de haring in de sedert vervlogen eeuwen zijn gewoonten niet veel heeft veranderd; de gegevens die Semeyns (l.c.) in 1640 geeft, zijn daarmede niet in strijd. In het gebied tussen Suffolk en de Hollandse kust begint de vangst pas in oktober. Wel verschijnt de haring in het gebied benoorden de Humber al eerder en ten oosten van Schotland zelfs al in mei, maar de gebrekkige conservering van de korfharing zal de aanvoer van daar hebben verhinderd. De afstand van Nieuwpoort tot Scarborough is in rechte lijn ongeveer 400 km, dat waren dus behalve de vangtijd nog circa 4 dagen voor de thuisreis bij gunstige wind en dan zou die korfharing veelal nog ver naar het binnenland vervoerd moeten worden, zoals naar Luik, Parijs enz. Het seizoen, waarover men wel cijns moest betalen, liep van 29 september tot 19 november, een gunstige tijd voor vangst in het zuidelijk deel der Noordzee.

Voor goed begrip van de toestand moet men het verschil tussen kust-

¹⁾ H. de Jager, „De middeleeuwse Keuren der Stad Brielle” (1901). Deze keuren zijn van 1346 resp. 1445.

visserij en korfvisserij wel in het oog houden. De kustvisserij der versers werd aan alle kusten bedreven, ook door de Engelsen en aan die Engelse kustvisserij hebben Vlamingen, Zeeuwen en Hollanders deelgenomen. Wanneer dezen aan het begin van het seizoen ter plaatse in de Engelse haven aankwamen, begonnen zij met het opzoeken van een „host”, (broker, Frans: hôte, Ned.: weerd of waard), die hun onderdak verschafte en zich zou bemoeien met de verkoop van wat zij zouden vangen. Dat systeem der waarden bestond ook aan het continent en is door Vlietinck ¹⁾ voor Vlaanderen en vooral door Dardel (l.c.) voor de Franse havenplaatsen duidelijk beschreven ²⁾. Zij hielpen de eenvoudige vissers in administratie, visverkoop en soms ook bij aankoop van schepen en ander materieel. Zij deelden in de winst, zoals ook de manschappen van het schip, die als „vennoten” behalve hun arbeid ook elk enige netten inbrachten. Dezen werkten dus „op hoop van zegen”, een werkwijze in Engeland bekend als het „trucksystem” (Vlietinck l.c. p. 30). De buitenlandse vissers bedreven bij de Engelse havens dezelfde visserij als de Engelse: aanvoer van haring van één nacht, die dan aan de wal aanstonds werd verkocht en verwerkt. Korfvisserij kwam er niet aan te pas.

Handelende over vis, door Vlaamse vissers in Vlaanderen of Frankrijk aangevoerd, schrijft Degryse ³⁾: „Wel zien we korfharing ... aanbrengen”. Niemand zal dat betwijfelen, maar de klaagbrief, welke hij tot staving daarvan aanhaalt, heeft geen betrekking op aanvoer in Vlaanderen. Inderdaad is erin sprake van korfharing en zou men bij oppervlakkige beschouwing eruit kunnen opmaken, dat de Vlaamse visser Boudens met een lading korfharing van Scarborough naar zijn thuishaven stevende. Wat er bij die plaats in augustus 1318 precies is gebeurd, vindt men echter in twee andere klaagbrieven ⁴⁾. Deze hebben betrekking op hetzelfde

¹⁾ Ed. Vlietinck, „Cartulaire d'Ostende, précédé d'une Introduction historique”, (anvers 1910).

²⁾ Voor andere bedrijfstakken was de instelling van waarden in Vlaanderen bekend in het midden der 13e eeuw; zij zal stellig wel ouder zijn. Zie J. A. v. Houtte, „Makelaars en Waarden te Brugge van de 13e tot de 16e eeuw in Bijdr. Gesch. d. Nederlanden V 1950 p. 3.

³⁾ R. Degryse, „Aantekeningen, Schonense en Vlaamse Kaakharing in de 14e Eeuw”, in Bijdr. Gesch. d. Ned. XII p. 100.

⁴⁾ Rijksarchief Gent, fonds St.-Genois Nr. 1372: stuk 2 en 3:

Clais f. Boudens ende al sine venoten, die waren gherovet t Schardenburgh in de havene ende was ghenomen netten ende ghewant daer me harinc mede vanghet ende t ghelt van XVI last ghesouten haringhes dat hie daer vercochte ende hare wapene ende cleder ende ander goet ende XIII½ lb Inghelse an droghen ghelde die hie daer brochte inde havene. Dit s ghedaen als sie hunc sloghen uter have van Schardenburgh do so selden vier schepe achter Clais f. Boudens ende sine venote ende sloghen daer Claes f. Boudens ende VIII man met hem van XIX man die hie in siin schip hadde, ende XI man die siere te live bleve ende namen hare aventure ende sprongen over bort ende zwommen te lande, ende de weduwen endede wesen die achter siin bleven ende de lieden diere leven, die hebben haer verlies ende haer schade ghebracht vanden schepe ende van den ghewande ende van alder dat vernomet es, tote C lb LXXI lb Inghelsche ende dit es ghedaen binnen mins heren vrede van Vlaenderen binnen oeste, die was ghedaen anno domini MCCC decimo octavo.

Nr. 1390 stuk 4:

Clais f. Boudens et se compaignons furent pris en le havene de Scardenbourc h

voorval, want al zou Boudens enige malen kunnen zijn aangevallen, hij kan niet telkens zijn doodgeslagen. Het blijkt, dat hij met zijn schip, met 20 man en 55 netten, zestien last „ghesouten haringhes” had aangevoerd in Scarborough en aldaar had verkocht; toen hij met het daarvoor ontvangen geld wegzeilde om de reis naar Vlaanderen te aanvaarden, kwamen vier schepen met Engelse vissers achter hem aan en dezen hebben schip en inhoud geroofd.

Om na te gaan, waar Boudens die gezouten vis van daan had gehaald, moeten we ook andere verslagen van beroving van Vlaamse vissers bezien, welke in de klaagbrieven voorkomen:

1e In mei 1317, 8 dagen vóór pinkster werd Karsteloet met 18 vennoten beroofd vóór „Tenemude” (Tynemouth) door „coninghes vares”, elders staat „scollantvarres”, varende in de „barse” (baardse?) van Hartlepool en in de „koche van Linnen” (de kogge van Londen); de buit, onder meer 45 netten met de repen, brachten deze rovers naar Hartlepool. De Vlamingen werden 's nachts slapende verrast.

2e Op 24 juli 1314 werden Heine en zijn 12 vennoten beroofd bij Orvorde (Orford) door lieden van Aldeburgh; onder meer 40 netten en 4 last korfharing (in de latere klaagbrieven staat 7 last haring).

3e In augustus 1310 (in de Franse klaagbrief staat „le wicisme jour apres haust”, maar in de M.E. werden juli en augustus wel 1e en 2e oest genoemd, vermoedelijk is hier 8 augustus bedoeld) werden Vredabant Doumael de Jonge en zijn 18 vennoten beroofd in de haven van Oerwielle (Orwell-river bij Harwich); onder meer 20 last gezouten haring; het schip lag daar verebbet.

Uit deze feiten blijkt, dat Vlaamse vissers, die met de vleet werkten en in Nieuwpoort stellig als korvers bekend moeten zijn geweest, de haring, die zij in de Noordzee hadden gevangen, als korfharing (ghesouten haringhes) verkochten in Engelse havens, zoals Scarborough, en ook in zulke, waar het seizoen der kustvisserij pas later zou aanvangen, zoals Orford en Harwich. Dat zij hun tochten ver noordelijk uitstrekten, blijkt uit het geval van Karsteloet; toen deze op zee nabij Tynemouth werd overvallen, had hij nog geen vis aan boord; hij zal op weg zijn geweest naar de visgronden ten oosten van Schotland.

Het is slechts bij toeval, namelijk uit die moordpartijen, dat we van dit bedrijf iets vernemen, maar dat uit zulk een bron toch nog vier gevallen voor den dag zijn gekomen, doet ons aannemen met een gevestigde bedrijvigheid te doen te hebben. Zij zal goede winsten hebben opgeleverd en

roes et gouvernement dont on pren herens et l'argent de XVI last herens salis que il avoit la vendut et luer armures et dras et autre avoir et XIII $\frac{1}{2}$ lb desterlins en argent les quels il avoit la porteit ens l'aveine et quant il tout ce avoyent fait et li dit Clais se partist de havene ens le mer pour aler se voue' a dont IIII nefis lui siewurent et tuwarent Clais f. Boudens et VIII de ses compaignons dont il avoit XIX, et les XI present leur aventure et salirent urs le nef en le mer pour sauver luer vye et noewerent a terre si que chil et les veves et enfans des autres ont taxer luer damagie des biens dessus dit CLXXI lb destr et ce fu fait devens triewes Mons. de Flandre el mois dauboust MCCCXVIII.

daardoor de naijver hebben gewekt van lieden uit Winchelsea (Sussex), Blakeney (Norwich) en in het bijzonder van die „Scollantvarres”.

De overheid van Nieuwpoort heeft blijkens de akte van 1247 dit moeilijk te controleren bedrijf vrijgelaten en de betaling van de cijns beperkt tot de tijd, waarin de haring in het zuidelijk deel der Noordzee werd gevangen en door de korvers direkt naar Vlaanderen kon worden gebracht, dus tot oktober en later.

Hiermede is de uitspraak van 1247, welke op het eerste gezicht wat duister was, opgehelderd en is tevens een inzicht verkregen aangaande de toestand tot aan de uitvinding van het haringkaken.

Terwijl de Vlaamse versers, die aan de Engelse kustvisserij deelnamen, hun waarden hadden in de Engelse vissersplaatsen, bevonden zich de waarden der korvers, die de noordelijke visgronden bezochten, in hun Vlaamse thuishaven. Volgens Dardel ¹⁾, die de toestanden in de Franse kustplaatsen zo goed kent, behoorden die „hôtes-bourgeois” veelal tot de notabelen der stad en het laat zich denken, dat Willem Beukels, die deel uitmaakte van het stadsbestuur van Biervliet, zulk een waard, tevens reder, was.

Een belangrijke stap voor het conserveren van haring met behoud van de goede smaak is geweest het inzouten in vaten. Zijn bederfwerende invloed zal het zout ook bij de korfharing gedurende enige tijd hebben uitgeoefend, maar het rans (tranig) worden was daar niet te ondervangen. Bij het inzouten in tonnen vormt zich pekkel, die de haring van de lucht afsluit en daardoor verhindert, dat deze ranzig wordt.

Deze wijze van conserveren schijnt reeds in de 13e eeuw te zijn toegepast. Het Reglement voor tolheffing op het Zwin noemt reeds in 1252 „een tonne of een kindekijn of een quartoenkijn harinx” ²⁾ en in Damme zou volgens Schäfer ³⁾ al in 1276 veel tonharing ter stapel zijn gebracht, waarvan het leeuwenaandeel van Schonen kwam. Weliswaar werd ook gedroogde of gerookte haring wel in tonnen verzonden, maar zoals zo vele levensmiddelen zal men ook haring wel in tonnen met pekkel hebben geconserveerd.

Toch is het opmerkelijk, dat men van vóór 1320 geen vermelding vindt van tonharing, die in Parijs zou zijn aangevoerd. Daar kwam de in het Kanaal geviste haring per kar of per lastdier aan (1258), stellig ook wel per Seineschip. Had ook Schonen-haring Parijs bereikt, dan zou dat allicht zijn gebleken, daar alle import in de Halles dier stad werd aangevoerd. In de Hansische Urkundenbücher vond ik niets dat op vervoer naar Parijs zou wijzen.

Naast de verse haring noemen de Parijse reglementen ⁴⁾ en ⁵⁾ in 1315 „harenc de Grenesi” (lees Guernsey) en in 1322 bovendien „harenc de Safaire” (van Suffolk); achter het woord Safaire staat „harens poudré”,

¹⁾ Dardel, l.c. 55-57.

²⁾ J. H. van Dale in „Bijdr. Oudh. k. . . Zeeuws Vlaanderen” V (1860).

³⁾ D. Schäfer in „Abh. z. Verkehrs u. Seegesch.”, Band I R. Håpke.

⁴⁾ R. de Lespinasse; „Les Métiers . . . de Paris” I (1886) 409.

⁵⁾ E. J. Laurière, „Ordonnances des Rois de France” II575; XI508-511; XII474.

dus met zout bestrooid, wellicht als omschrijving dier harens de Safaire. Deze haring, dus korfharing, mocht men in Parijs niet meer roken na St. Michel (29 sept.), dus niet na de dag, waarop volgens Deseille (l.c. pg. 130) in het Kanaal het seizoen voor de haringvisserij begon, zodat weer verse haring beschikbaar kwam. De harens de Grenesies, daarentegen, mocht men volgens art. 12 evenals de verse haring te allen tijde roken. Waarop berustte die discriminatie van de harenc de Safaire tenopzichte van die van Guernsey, beide producten uit het Engelse gebied? De meest waarschijnlijke verklaring is wel, dat de haring op Guernsey in tonnen werd gezouten en daardoor niet rans was geworden. Als rans geworden haring wordt gerookt, zal de onaangename geur en smaak wel enigszins door de rookstoffen worden overdekt, maar niet geheel. In vaten gezouten haring zal dus ook voor de rokerij kwalitatief een voorsprong hebben gehad op korfharing. En we mogen wel aannemen, dat de Safare-haring niet ook in tonnen was ingepekel. Nog in 1727 vermeldt Daniel Defoe (Cutting, l.c. p. 37), dat de Engelse haring na een langdurig transport veelal in stinkende toestand in steden als Birmingham aankwam en tot zijn verwondering nog gretig werd gekocht.

Aan Prof. J. le Patourel te Leeds ben ik grote dank verschuldigd voor een afschrift van een akte van 1288¹⁾ van de Engelse koning Eduard I en bestemd voor de vissers van Guernsey. Blijkens deze akte genoot de koning aanzienlijke inkomsten uit het bedrijf in de „esperqueriën”, waar conger werd verwerkt, die tussen Pasen en St. Michel werd gevangen. Het is bekend, dat deze zeepaling werd gedroogd en tot grof poeder gestoten om dan te worden verzonden, in hoofdzaak naar Gascogne, waar men zich zo zeer op de wijnnijverheid had toegelegd, dat men de levensmiddelen, die de wijnschepen als retourvracht meebrachten, niet kon missen.

Doordat de vissers zich meer op de vangst van makreel begonnen toe te leggen, liepen de inkomsten van de koning terug. In de akte werd bepaald, dat het den vissers vrij stond makreel te vissen in plaats van conger, maar dan moesten zij daarvoor een zekere cijns betalen.

Een zelfde bepaling zou gelden, indien de vissers „ipsorum dicto tempore estive” (dus tussen Pasen en St. Michel) haring zouden vissen. Deze text doet vreemd aan, daar het seizoen voor haringvangst in het Kanaal pas met St. Michel begon. Hij kan op een vergissing van de steller berusten of anders een amendering vormen van een vroegere bepaling, volgens welke in die termijn alleen conger mocht worden gevangen, dus ook geen haring, indien deze zich eens vóór de normale vangtijd mocht voordoen.

Onzeker is waar het woord „esperquerie” van is afgeleid. Die inrichting was oorspronkelijk vermoedelijk een „hang”, zoals deze ook in ons land diende om vis te zouten, op te hangen en zo te drogen. Het woord hang komt o.a. voor in de genoemde keure van Brielle van 1346; ook

¹⁾ Ancient Deeds, Series D389, en Assize Roll 1163 m7r, in Public Record Off. Voor de toestand der Kanaaleilanden zie ook:

J. H. le Patourel, „The medieval Administration of the Channel Islands” (1937). En diens artikel in Reports & Transactions La Soc. Guernesaire XII 2, (1935).

Zaltbommel had een hang en die stad zal daaraan het voorvoegsel „Zalt” hebben ontleend ¹⁾.

De gegevens aangaande Guernsey leiden tot de veronderstelling, dat er, althans na 1288, een bloeiende haringvisserij bestond en dat men deze vis te land ongekaakt inzoutte in tonnen, zoals deze ook voor de conger-export in gebruik waren. Men verkreeg dan een artikel gelijk aan hetgeen tegenwoordig onder steurharing wordt verstaan, n.l. ongekaakte tonharing, welke ook thans in hoofdzaak naar de rokerijen gaat.

Nu terugkomende op het haringkaken, zal ik de inhoud van mijn vorig artikel ²⁾ met enige aanvulling in de volgende zes punten resumeren:

1e. Het haringkaken bestaat hierin: met een speciaal kort mesje, dat karakteristiek werd beschouwd, snel de kieuwen en een gedeelte der inwendige organen te verwijderen, waarna de haring aanstonds in een ton wordt ingemaakt; de snelheid, waarmede die behandeling zich liet uitvoeren, maakte het mogelijk haar op zee uit te voeren in de korte tijd, die daarvoor tussen twee opeenvolgende vangtijden beschikbaar is.

2e. De werkwijze is inventief en vereist een handigheid, die door Engelsen en Schotten pas laat is overgenomen; hoewel dezen reeds in 1750 de kwaliteit van hun haring tijdelijk na overkomst van Hollandse kakers hadden verbeterd (Mitchell l.c. 206), moest nog in 1805 een prijs worden uitgelooft voor het kaken volgens de Hollandse methode en die prijs werd in 1819 toegekend aan iemand, die opnieuw kakers uit Holland had laten komen (Samuel, l.c. 162). Ingevolge de eenvoud der werkwijze, uit de hand, alleen met een mesje, liet zij zich in de beperkte aan boord beschikbare ruimte uitvoeren. Een vermoedelijk niet voorzien voordeel is, dat ge-kaakte Noordzeeharing, wat smaak en malsheid betreft, verre de voorkeur verdient boven op andere wijze schoongemaakte en daarna ingezouten haring. Dit is een gevolg van de omstandigheid, dat iets der inwendige delen achterblijft, hetgeen bij die haring zelfs in dat zoute milieu nog een gunstige enzymenwerking veroorzaakt.

3e. Het inmaken van haring in tonnen was al lang bekend; het verwijderen van inwendige delen was op Schonen in 1339 gebruikelijk, we weten niet sedert wanneer en evenmin of het op de manier van het kaken geschiedde. Er zijn andere manieren, die bij het bereiden van vis algemeen worden toegepast. In dit verband zij opgemerkt, dat men bij Schonen over een ander ras van haring beschikte, dan op de Noordzee. Het zoutgehalte in de Sont (1,6%) is slechts half zo groot als dat in de Noordzee (3,3%). In de Zuiderzee was het water vóór de afsluiting nog iets zouter dan in de Sont en wel ca. 2%. Het daarin levend haringras was evenals de Schonenharing van aanmerkelijk geringere afmeting dan dat van de Noordzee ³⁾4).

¹⁾ Zulks in afwijking van de „Beschrijving der Stad Bommel” (1765). Daarin is het voorvoegsel „Zalt” ten onrechte in verband gebracht met darinkdelven (blz. 80). De hang is er wel vermeld (blz. 84).

²⁾ G. Doorman, „Het Haringkaken en Willem Beukels” in T. v. Gesch. 69, 1956, 371-386.

³⁾ D. Schäfer, „Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen”, 1887, p. XLIII.

⁴⁾ A. R. Bridbury, „England and the Salt Trade in the later M. A.”, Oxford 1955 blz. 3.

Die Zuiderzeeharing was niet geschikt om te worden gekaakt en werd alleen gerookt. Ook de haring van Schonen leverde veel bokking en in analogie met wat van de Zuiderzeeharing bekend is, mag men aannemen, dat Schonenharing ook toen men ertoe was overgegaan deze na verwijdering van de „grum” in tonnen te verpakken, in kwaliteit bij de Noordzeeharing ten achter heeft gestaan. Dit zal een van de vele omstandigheden zijn geweest, die ertoe bijdroegen, dat het product van Schonen zo spoedig geheel door dat uit de Noordzee is verdrongen.

4e. Het werkwoord „kaken” is in het begin der 14e eeuw ontstaan en afgeleid van het zelfstandig naamwoord kaken in de betekenis van kieuwen.

5e. Juist in die tijd leefde een Willem Beukels in Biervliet en dat zijn de naam en de woonplaats van degeen, die volgens eeuwenoude overlevering het haringlaken heeft uitgevonden.

6e. Indien de uitvinding dateert van ongeveer 1320, had zij de wind niet mee (opstanden, oorlogen, tegenwerking der met de Duitse Hanze samenwerkende kooplieden). Toch schijnt het haringkaken op zee reeds in de 14e eeuw geleidelijk te zijn toegenomen. Wij weten uit een akte van 5-8-1399 ¹⁾, dat Franse kooplieden het zo gewonnen produkt eerst in Biervliet kwamen halen en, toen den Vlamingen het kaken op zee was verboden, ervan werden voorzien door Zeeuwen en Hollanders. Nauwkeurige datums voor die ontwikkeling kennen wij niet, maar er zal in die middeleeuwse toestand wel een tamelijk tijdsverloop mee gemoeid zijn geweest. Dat het kaakverbod in het laatste kwart der 14e eeuw geschiedde „ten versoeke van den copmanne der Duetscher henze” is in een akte van 30-6-1426 erkend ²⁾. Blijkbaar had het kaken op de Noordzee de Hanze in het offensief gebracht en heeft zij overal haar invloed aangewend om belemmeringen of zelfs verbodsbepalingen uit te lokken. In voetnoot 35 van mijn vorig opstel heb ik er enige genoemd en hetgeen Degryse in voetnoot 1 p. 107 zijner „Aantekeningen” aanhaalt, sluit zich daarbij goed aan.

Degryse heeft in die publicatie mijn beschouwingen verworpen zonder enig tegenargument te noemen. Ten aanzien van mijn punten 1 en 4 verklaart hij het daar niet over te willen hebben en in tegendeel aan te nemen, dat „kaken” betekent „in tonnen slaan”. Hij spreekt dus over een heel ander onderwerp dan ik, n.l. over het inzouten in tonnen, dat op Schonen, althans vóór 1342, werd gedaan.

Hoewel het onder deze omstandigheden weinig nut heeft in dispuut te treden, wil ik een paar opmerkingen maken:

Degryse heeft een zekere voorkeur voor het woord „kaakharing” en gebruikt het op p. 102 ten aanzien van een text van 1372; daarin komt het echter niet voor, wel de uitdrukking „unsin haring”.

Uit de woorden aangehaald in zijn voetnoot 2 p. 102 blijkt niet, dat de daar genoemde „caecharingh” in de jaren 1375-1383 uit Schonen kwam. Vooral waar Zierikzee is genoemd, moet ik dat betwijfelen. Wel had die

¹⁾ Als Bijlage afgedrukt bij R. Degryse's opstel „Oorsprong van het Haringkaken in Vlaanderen” in Ned. Historiebladen I (1938) 216-218.

²⁾ Hanse Rezesse I VII Nr. 802 en 803.

stad nog in 1365 een voogd op Schonen ¹⁾, maar na de vrede van Stralsund (1370) verminderde de activiteit van Nederlanders op Schonen en wij weten uit de akte van 1399, dat Zeeuwen het bedrijf van het haringkaken op zee hebben opgenomen in concurrentie met Biervliet. Mocht echter een halve eeuw na de uitvinding de term kaakharing ook eens voor Schonen haring zijn gebruikt, dan is daar niets uit af te leiden. Het ware zelfs denkbaar, dat de Vlaamse werkwijze op Schonen werd nagevolgd.

Helaas zijn vele oude gegevens verloren gegaan. Zo is het archief van Zierikzee in 1811, tijdens Franse overheersing, voor scheurpapier verkocht; voor Den Briel vinden we in het handvest van 1346 iets over verse haring en over het roken en dat van 1445 is pas meer uitvoerig. Biervliet werd geheel door de zee verzwolgen, allicht ook het archief. Het Alg. R. A. te Brussel heeft geen oudere documenten, waarin iets over haring van Biervliet of Hughevliet staat, dan die van de jaren 1378-1406 (*Comptes part. des dom.* Nr. 6890). Het archief van Ostende ging 27-5-1940 in vlammen op. Degryse schrijft in 1939: „Uitgezonderd voor Kales zijn er geen cijfers bewaard gebleven van onze haringvisserij in de M.E.” Hoe kan hij dan met zekerheid zeggen, dat tonharing in Vlaanderen vóór 1393 niet werd geproduceerd?

Reeds in zijn eerste publicatie op dit gebied (in *Ned. Hist. bl.*) verklaarde Degryse dat hij zou „trachten aan te tonen, dat er van een uitvinding geen sprake kan zijn”. Verscheidene anderen gingen hem al voor in dat streven, maar zij drukken zich veel te positief uit. Zelf ben ik veelal op vermoedens aangewezen, maar bij mijn studie bleek, dat de waarschijnlijkheid der oude overlevering van het haringkaken groeit, naarmate men meer feiten in aanmerking neemt.

NASCHRIFT

Nadat ik dit opstel had voltooid, verscheen nog een mededeling van R. Degryse in de *Hand. v. h. Gen. v. Gesch.* „Société d'Emulation” te Brugge, XCV 1-2 (1958) p. 72-81, getiteld „Het Begin v. h. Haringkaken te Biervliet (ca. 1400)”.

Het is jammer, dat deze schrijver tot versteviging van zijn eenmaal ingenomen standpunt evidente onjuistheden neerschrijft.

Zo zou volgens hem Willem Beukel van Hughevliet de visser zijn, „die volgens de traditie het eerst haring op zee kaakte”. De traditie is echter gegrond op auteurs der 16e en 17e eeuw: v. Vaernewijck, Guichiardini, Sveyro, Pontianus, Schoock, Smallegange. Deze noemen allen Biervliet, geen Hughevliet; de naam was Beukels, soms Beukelens of iets dergelijks, maar geen van hen noemt Beukel.

Ook schrijft Degryse: „Het staat vast, dat eerst omstreeks 1395 te Sluis . . . door Vlaamse vissers gekaakte Noordzeeharing uit zee aangevoerd werd”. Voor de argeloze lezer wekt hij daardoor de indruk, alsof vóór 1395

¹⁾ Zelfs nog in 1389: *Hansische Urkunden Bücher IV* nrs. 80 en 978.

geen geakaakte Noordzeeharing in Vlaanderen was aangevoerd. Dat staat geenszins vast en als hij alleen heeft willen zeggen, dat zulke haring *in Sluis* niet eerder was aangevoerd, dan is dat geheel irrelevant voor het haringkaken der Biervlieters, dat naar mijn mening omstreeks 1320 zal zijn begonnen.

Verder tracht hij aan te tonen, dat de belasting van 1 nobel per last, ingesteld in de jaren 1398 en 1399, ingevolge zeeoorlog en overstromingen weldra niet veel opbracht. Dat kan waar zijn, maar het heeft niets te maken met de kwestie, die ons bezighoudt.

Belangwekkend was uit het verslag van 1404-1405 (pg. 78 dier publicatie) te vernemen, dat vele Hollanders en Zeeuwen gewoon waren de as voor de zoutfabricage naar Biervliet te brengen. Het daaruit aldaar bereide zout werd ten dele geëxporteerd, o.a. van 1428 af veel naar Londen (Bridbury, l.c. pg. 101 en 117). Zulk darink-zout (zelle) gold ook bij de Hanze-kooplieden (althans in 1480) als het beste voor de haringnijverheid.

G. DOORMAN